

UDK:81'373:796(575.1)

Bibijamol HAYDAROVA,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: boburdusyorov@gmail.com, ORCID: 0009-0005-6785-4910

Qarshi davlat texnika universiteti dotsenti, f.f.d O.Begimov taqrizi asosida

O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SPORT TERMINLARI TADQIQI

Annonatsiya

Maqola o‘zbek tilshunosligida sport terminologiyasini tizimli tadqiq etish masalalariga bag‘ishlangan. Unda sport terminlarining tarixiy shakllanishi (qadimgi xalq o‘yinlari va epik dostonlardan boshlab), XX asrning ikkinchi yarmidagi jadal rivojlanishi, mustaqillik davridagi milliy sport turlari (kurash, chavgon va boshqalar) terminlarining qayta tiklanishi va global sport turlari atamalarining (ingliz va rus tillaridan) o‘zbek tiliga o‘zlashtirilishi va moslashtirilishi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: sport terminologiyasi, o‘zbek tilshunosligi, kurash terminlari, xalq o‘yinlari, doston, ijod, axborot.

ИССЛЕДОВАНИЕ СПОРТИВНЫХ ТЕРМИНОВ В УЗБЕКСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

Статья посвящена вопросам систематического изучения спортивной терминологии в узбекском языкознании. В нем анализируется историческое становление терминов спорта (начиная с древних народных игр и эпических былин), бурное развитие их во второй половине XX века, возрождение терминов национальных видов спорта (борьба, верховая езда и др.) В период независимости, а также заимствование и адаптация терминов глобальных видов спорта (с английского и русского языков) в узбекский язык.

Ключевые слова: спортивная терминология, узбекская Лингвистика, термины борьбы, народные игры, эпос, творчество, информация.

RESEARCH OF SPORTS TERMS IN UZBEK LINGUISTICS

Annotation

The article is devoted to the systematic study of sports terminology in Uzbek linguistics. It analyzes the historical development of sports terms (starting with ancient folk games and epic epics), their rapid development in the second half of the 20th century, the revival of terms for national sports (wrestling, horse riding, etc.) during the period of independence, as well as the borrowing and adaptation of terms for global sports (from English and Russian) into the Uzbek language.

Keywords: sports terminology, Uzbek linguistics, wrestling terms, folk games, epic, creativity, information.

Kirish. O‘zbek tilshunosligida sport terminlari qadimiy davrlardan boshlab muayyan xalq o‘yinlari, ularning qoidalari, texnik elementlari va harakatlarini ifodalovchi leksik birliklar sifatida faol qo‘llanib kelinmoqda. Bu terminlarning aksariyati o‘zbek xalqining milliy harakatli o‘yinlari leksikasidan kelib chiqqan bo‘lib, ularning jismoniy faollik bilan chambarchas bog‘liqligi va ayrim o‘yinlar yoki ularning alohida komponentlari bugungi kungacha saqlanib qolganligi buni yaqqol tasdiqlaydi.

Xalq harakatli o‘yinlari tarixiy nuqtai nazardan qadimiy va zamonaviy o‘yinlar majmuasini tashkil etadi. Ular o‘zbek xalqining madaniy merosi, kundalik turmush tarzi, urf-odat va an‘analari bilan uzviy bog‘langan. Bu o‘yinlar nafaqat jamoani birlashtirishning muhim vositasi, balki jismoniy va ruhiy salomatlikni mustahkamlash, yosh avlodni har tomonlama tarbiyalash hamda milliy o‘zlikni (identiklikni) mustahkamlashda katta rol o‘ynaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili Ilmiy nuqtai nazardan qaraganda, ushbu terminologik qatlam o‘zbek tilining leksik tizimida o‘ziga xos o‘rin egallaydi: ko‘plab atamalar (masalan, kurashga oid “halol”, “chala”, “yelbosh”; yoki umumiy harakatli o‘yinlarga xos “tep kurash”, “arqon tortish”, “echki va etti bola” kabi nomlar) milliy madaniyatning chuqur qatlamlaridan olingan va bugungi sport terminologiyasida ham faol saqlanib qolgan. Shu bilan birga, ular zamonaviy sport turlari (futbol, kurash, milliy jang san‘atlari) terminlari bilan

o‘zaro ta’sirda rivojlanib, tilning boyishiga va milliy o‘ziga xoslikni saqlashga xizmat qilmoqda. O‘zbek xalq harakatli o‘yinlariga oid terminlar nafaqat tilshunoslik nuqtai nazaridan qimmatli leksik qatlam, balki milliy madaniyatning uzluksiz davomi va yosh avlod tarbiyasining muhim pedagogik vositasi sifatida ham talqin etiladi. “Xalq o‘yinlarining paydo bo‘lishi, asosan, turkiy xalqlarning hayot tarzi, harbiy va dehqonchilik faoliyatidan kelib chiqqan. Shuning uchun milliy o‘yinlar jangovar va mehnat jarayonlarining o‘zgarishlarini, shu bilan birga xalqning ko‘plab an‘analari va qadriyatlarini bilan bog‘liq unsurlarni o‘zida mujassam etadi”[1].

O‘zbek xalq og‘zaki ijodining epik namunalari, xususan, qahramonlik dostonlarida jismoniy faoliyat va kuch sinashish elementlari muhim o‘rin tutadi. Bu holatlar nafaqat qahramonlarning shaxsiy fazilatlarini, balki jamiyatning qadimiy jismoniy tarbiya va sportga oid an‘analari aks ettiradi. Masalan, “Alpomish” dostonida kurash, ot poygasi (chavandozlik), kamondan o‘q otish (merganlik) kabi musobaqalar va harakatlar syujetning asosiy voqealar rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatib, qahramonlarning taqdirini hal qiluvchi omil sifatida tasvirlanadi. Ushbu elementlar orqali qahramonning jismoniy kuch-qudrati, epcilligi, chidamliligi va mahorati yuksak darajada ulug‘lanadi, shuningdek, oflarning chopqirligi, bardoshliligi va maxsus sifatleri alohida e’tibor markaziga qo‘yiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy nuqtai nazardan qaraganda, o'zbek xalq dostonlari (jumladan, "Alpomish", "Go'ro'g'li" va boshqalar) milliy jismoniy madaniyatning eng qadimiy yozma manbalaridan biri hisoblanadi. Ularda aks etgan jismoniy mashq va o'yin turlari (kurash, ot ustida poyga, nayza uloqtirish, kamondan o'q otish, qilichbozlik va shunga o'xshashlar) nafaqat harbiy tayyorgarlik va ovchilik ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilgan, balki yosh avlodni mardlik, jasorat, oriyat, matonat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning muhim pedagogik vositasi bo'lgan. Bu tasvirlar ming yillik tarixga ega bo'lib, o'zbek xalqining jismoniy tarbiya va sportga bo'lgan munosabati dolzarb va uzluksiz ekanligini yaqqol namoyon etadi.

Shu bilan birga, dostonlarda qahramonlarning abjirligi, kuchliligi va muayyan harakatdagi ustun mahorati asosiy diqqat markaziga olinishi milliy shaysiyatni mustahkamlash, jamoaviy ruhni yuksaltirish va jismoniy barkamollikni targ'ib qilishning epik shakldagi ifodasi sifatida talqin etiladi. Natijada, o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalarini jismoniy faoliyat va sport elementlarini nafaqat estetik, balki ijtimoiy-tarbiyaviy va madaniy-tarixiy jihatdan ham chuqur o'rganish uchun bebaho manba bo'lib xizmat qiladi. Ushbu an'analar bugungi kunda milliy sport turlari (kurash, ko'pkari, chavandozlik va boshqalar) rivojida ham o'z aksini topib, zamonaviy jismoniy tarbiya tizimiga uzviy bog'langan holda davom etmoqda.

Tahlil va natijalar. XX asr davomida O'zbekiston va umuman insoniyat hayotida turli sohalarda mislsiz tez sur'atlar bilan rivojlanish kuzatilgan bo'lib, aynan shu davrda o'zbek sport terminologiyasi ham nihoyatda jadal rivojlanish bosqichini boshdan kechirdi. Ushbu jarayonda televideniyaning ixtiro qilinishi va uning keng tarqalishi sport musobaqalarini ommaviy axborot vositasi orqali millionlab tomoshabinlarga yetkazish imkoniyatini yaratdi. Natijada, turli sport turlari aholi orasida keng ommalashdi, sport terminlari esa oddiy fuqarolar uchun ham tushunarli va kundalik hayotda faol qo'llaniladigan leksik birliklarga aylandi.

Ilmiy nuqtai nazardan qaraganda, XX asrning ikkinchi yarmida, xususan, televideniye va ommaviy axborot vositalarining rivojlanishi sport terminologiyasining ijtimoiy bazasini kengaytirdi. Bu omil sportga oid atamalarning passiv leksik zaxiradan faol leksik qatlamga o'tishiga, shuningdek, ularning umumxalq tiliga chuqur singib ketishiga sabab bo'ldi. Sport musobaqalarining translyatsiyasi orqali "gol", "penalti", "offside", "nokaut", "diskvalifikatsiya", "championat", "medal", "rekord", "trener", "stadion" kabi xalqaro terminlar bilan birga milliy sportga xos atamalar (masalan, kurashdagi "halol", "chala", "yonbosh", "g'irrom" va boshqalar) ham keng ommalashdi va tushunarli bo'lib bordi. Natijada, muayyan sport turlari bo'yicha muxlislar (ishqibozlar) qatlami shakllandi, ularning o'zaro muloqotida sport terminologiyasi maxsus mikrotizim sifatida faoliyat yuritdi. Bu mikrotizim o'ziga xos leksik-semantik, frazeologik va sintaktik xususiyatlarga ega bo'lib, sport sohasining professional va havaskor sub'ektlari o'rtasidagi muloqotni ta'minlaydigan maxsus funksional uslubiy qatlamni tashkil etdi. Sport terminologiyasining alohida mikrotizim sifatida ajralib chiqishi uning sistemaliligi, aniqligi, standartlashganligi va ijtimoiy ommalashganligi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, televideniye

ta'sirida sport terminlarining ommalashishi tilning leksik boyishiga, xalqaro terminologik unsurlarning o'zbek tiliga moslashishiga va milliy sport madaniyatining targ'ib qilinishiga xizmat qildi. Ushbu jarayon o'zbek tilining terminologik tizimida sport sohasining mustaqil va rivojlangan qatlam sifatida shakllanishini ta'minlab, bugungi kunda ham uning uzluksiz takomillashuviga asos yaratdi. Xulosa qilib aytganda, XX asr o'zbek sport terminologiyasining jadal rivojlanish davri bo'lib, unda ommaviy axborot vositalari, xususan televideniye hal qiluvchi rol o'ynadi va sport leksikasini umumxalq tilining ajralmas qismiga aylantirdi.

Xulosa va takliflar. XX asrning ikkinchi yarmida o'zbek sport terminologiyasi nafaqat ichki rivojlanish dinamikasini namoyon etdi, balki faol so'z o'zlashtirish jarayonlari orqali sezilarli darajada boyidi. Ushbu o'zgarishlar O'zbekistonning xalqaro sport maydoniga integratsiyalashuvi, sport bilan professional darajada shug'ullanuvchi mutaxassislar va sportchilar sonining o'sishi bilan bevosita bog'liq bo'ldi. Mustaqillik yillarida milliy sport turlari, xususan, kurash va boshqa an'anaviy harakatli o'yinlarga oid terminologik qatlam qayta tiklandi va o'zbek tilining leksik tizimiga yangi birliklar qo'shildi. Shu bilan birga, global miqyosda yangi sport turlari (futbol, basketbol, tennis, gimnastika va boshqalar) terminlari asosan ingliz va rus tillaridan o'zlashtirilib, o'zbek tiliga fonetik, morfologik va semantik jihatdan moslashtirildi. Natijada, terminlarning gibril (aralash) shakllari paydo bo'ldi: masalan, xalqaro standart atamalar (masalan, taym (bo'lim), gandbol (qo'l to'pi) kabi) o'zbekcha muqobillari bilan parallel qo'llanila boshladi. O'zbekiston Milliy Olimpiya qo'mitasi, tegishli davlat organlari va vazirliklarning faoliyati, shuningdek, o'zbekistonlik sportchilarning xalqaro musobaqalarda muntazam ishtiroki terminologiyaning standartlashtirilishini tezlashtirdi. Bu jarayonda xalqaro terminlarning o'zbek tiliga moslashuvi va parallel ishlatilishi tilning funksional imkoniyatlarini kengaytirdi. Zamonaviy ommaviy axborot vositalari, xususan, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali sport sharhlari, translyatsiyalar va ekspert bahslarining ommalashishi terminlarning keng qatlamlar, ayniqsa yosh avlod orasida tez tarqalishiga va tabiiy qabul qilinishiga zamin yaratdi. Natijada, sport terminologiyasi professional soha chegarasidan chiqib, kundalik nutq va ommaviy muloqotning ajralmas qismiga aylandi. Ilmiy nuqtai nazardan, ushbu mikrotizimning mustahkamlanishi o'zbek tilshunosligida sport terminologiyasiga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Sport terminlarining rivojlanishi milliy madaniyatning global jarayonlarga moslashuvini yaqqol aks ettirib, tilning leksik boyishi, termin yaratishning yangi yo'nalishlari va soha tadqiqotlarining shakllanishida muhim omil sifatida namoyon bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, mustaqillik davridagi o'zbek sport terminologiyasining taraqqiyoti nafaqat tilning ichki qonuniyatlari, balki ijtimoiy-siyosiy, madaniy va sport integratsiyasi omillari ta'sirida shakllangan murakkab jarayon bo'lib, u o'zbek tilining funksional imkoniyatlarini kengaytirish va milliy identikliki global kontekstda mustahkamlashda muhim rol o'ynadi.

ADABIYOTLAR

1. Dehqonov B. Xalq harakatli o'yinlarining rivojlanish tarixi va vujudga kelishi // International Journal of science and technology. №4. 2025. – P.74-79. DOI:10.70728/kt19t791